

що чужою рукою
кинути здатні?
Це —
культура
для всіх одна;
для всієї
імперіялістичної сволочі.
Але ця культура —
не нам!

Не нам,
що ночують на східцях метро,
що безробіттям кинуті
під колеса автокарів,
не нам,
що: „не збиратися більш
трьох“. —

Ми
таку культуру
вдарили й ударим.

м. Кривий - Ріг
30-XI—31 р.

Вдарили тут,
куди клином
зараз
імперіялізм
на багнеті
вклинитися вольє.

Вдаримо там,
де сьогодні ще врізалось:
„не вільно казати:
— товаришу,
— комсомолів.“

Завтра вдаримо
по руках,
що підносять клин
і вдаримо
по гострому клину цім.
А щоб найдужче вдарити
змогли —
вдаримо
клинами революцій.

ПАВЛО КОНОНЕНКО

СОЦЗМАГАННЯ

I

СУРМАЧ просурмив —
на стрільницю йти,
Табір прокинувся, хит-
нулися полотна,
Війнуло в намети повітря
холодне,
Повітря з пахом
сосновим, густим.
Вмить полаїнались:
свіданок, чай,

Уламки розмов і ранкові
жарты:
„Мажара проспав,—
не чув сурмача,
Скоріш йому чаю „нажарте“.
„Він же ударник, іще б не
встиг,—
Кинув якийсь дотепник,—
Завше у нього ударні
темпи,
Як борщ на столі густий“.

II

Команда гущу розмов
перервала.
Мить, і стояли усі в ладу:
„Взяти дистанцію,
Інтервали! —
Пісня ритмує ходу.
Пісня луною розколює обрій.
Чітко трива розрахований
крок.
Перед чотою йдуть
командири —
Вдарники
вирішального
року.
Стрільниця лисів пісками
жовтими,
Куші сосняку,
Як Сахари оази, —
Стежовий пункт, як пункт
водолазів
І сигнальний пухир
повітря бовтає.

III

Ранок прозорий, повітря
чисте...
Тишу розколює перший
постріл,
І от урочисто
Мішені — фашисти¹
Показали шоломи гострі;
Показали і зникли в глибоких
шанях, —
Визначи відстань і мірник
став.
Перша чота
Із другою змагається:
Дати відсотків
не менше ста.
Всі ми в соку пролетарському
зварені,
Нам не пасує вагання,
В стрілянні
Покажемо темпи ударні, —

¹ За висловом білців

Метода —

соцзамагання.

IV

І от почалось...
Клекотять кулемети,
Кулі ритмічно сиплять:
дзуум...
Біля стежового пункту
в наметі
За арбітра
телефонний зумер.
Сонце —
засмажить биків отару,
Пісок —
паляниці гнітять —
черинь.
І от стріляє
розпарений Мажара, —
Він таки досить упрів.
Бо де ж не упріти
Сонце в зеніті —
Тільки б під вербами спав і
спав,
А тут — ще й не думало
дніти —
Припасовуй на лікоть пас.
V
В наметі зумер подав
сигнал,¹ —
Зв'язковець рурку до вуха:
— Центральна?
— Центральна слуха...
— Передавай наслідки.
— На! :)
— Перша зміна —
влучність сто,
Щебто всі десять побито, —
Друга —
мішені на решето, —
Далі сердито:
— Хтось по самісіньким
держалці вишварив, —
Мабуть „ударник“ Мажара.

Мажара націливсь,
 гачок натиснув,
 Підвівши під коло мушку
 гостру,
 І от покотився „фашист“
 і не писнув
 Від першого пострілу.
 Товарищ вишком:
 — цілить на ять,

От, коли б в справжньому
 бої,
 Отримав на вправу набойв
 п'ять,—
 Витратив — два набойї?
 Всі ми в соку пролетарському
 зварені —
 Йдемо вперед без вагання.
 Завше в нас темпи
 в роботі ударні
 В наслідок соцзмагання.

Г Р. Б А Г Л Ю К

М О Л О Д І С Т Ь

Р о м а н
 Р О З Д І Л П Е Р Ш И Й

І
 великих стоптаних чоботях. Провідник допоміг йому витягти з тамбура довгий забитий ящик, подаючи його — висловив побоювання, що такий важкий багаж затримає контролер, і порадив узяти носія. Слідом за носієм пасажир вийшов на передвокзальний ганок і, довідавшись, що з кожних чотирьох трамвайних вагонів трьома можна потрапити до Будинку промисловости, сів на ящика й настроївся ждати. Нетерпляча сирена авта вивела його з напівдрімоти, примусила піднятися й одійти з ящиком убік. Виблизкуючи лякованими кузовами, трое авт-два новеньких „Ford'u“ і одне довге, подібне до величезної ящірки „Mercedes“—м'ярко підкотили до вокзалу й спинилися коло входу проти кам'яного півкруглого ганку.

— Чиї машини?—поцікавився парубок.

Балакучий шофер охоче розповів, що машини „Вугілля“, виїхали вони під шепетівський поїзд, що мав прийти ще вночі, та спізнився, що з цим поїздом приїдуть німці, фірми „Фенікс“ і що німців треба одвести до готелю, а після до тресту „Вугілля“.

— А мені теж до „Вугілля“...—пробурмотів парубок. Шофер зрозумів це, як невисловлене прохання підвезти, усміхнувся

й уже хотів відповісти гостро насмішувато, та в цей час з вокзалу посунула юрма пасажирів новоприбулого шепетівського поїзду, й серед них неважко було впізнати людей у брилях і чужоземного викрою пальтах.

— Приїхали—тільки встиг крикнути шофер, весело натиснув кульку сигнального різка, здав назад і підвів машину під самий ганок. Чужоземці стовпилися на приступках і, приховуючи зацікавлення, з удавано-скупним виглядом обдивлялися круг себе.

Трое стояли спереду.

Низенький сухий дідок з молодими владними очима на енергійному голі нему обличчі підтримував рукою дівчину, що стояла поруч. Дівчина, всміхаючись, слухала, що казав їй другий сусіда, молодий, блідий і трохи збресклий. Він глянув на годинника й з важкою немощю іронією сказав:

— Хотять наздогнати цілий світ, а пасажирського руху не можуть налагодити. Поїзд спізнився на дев'ять з половиною годин.

Умошуючись в авто, дівчина оглянула коло роззяв, що стовпилися круг авта, кинув якусь фразу своєму молодому супутникові, змусивши його всміхнутися, спинила очі на високому парубкові в рудому бобриковому піджаку й стала розглядати його тим байдужим поглядом, яким дивляться в музеї на картини чи речі, абсолютно неінтересні й відмінні лише одним—що вони заповнюють порожнє місце. Потім її увагу відібрала зграя круків, що по-домашньому розташувалася на циферблаті годинника в чотиригранній башточці поштамту; тими ж байдужими очима вона оглянула великий довгастих будинок, що здавався прозорим від безлічі яскраво освітлених вікон, і, коли авто рушило, вона ще раз глянула на високого парубка в бобриковому піджаку.

А парубок і не помітив великих карих очей чужоземчиних. Він думав, що не погано було б проїхати автом замість оцих німецьких гостей і що краще б вони не приїжджали, — тоді, могло статися, шофер згодився б одвезти його до Будинку промисловости разом з нелегким, незручним багажем. Курава, що її зняли авта, давно уляглася, сизий бензиновий гар розтанув у повітрі, а парубок усе стояв і дивився вслід. Потім сплюнув, тихо вилаявся і поволік ящика до трамвайної зупинки.

Але й до першого, й до другого, й до третього трамвайного вагона його не пустили. Візник, що давно вже помітив пасажира з ящиком, підлетів до нього, спитав спершу, куди їхати, й запросив сім карбованців.

— А оцього ось ти не хотів?—протяг обурений пасажир величезного, з добру головешку кулака, і той, побачивши це, навіть не вилаявся (аж сам здивувався) й швидше поїхав на своє місце.

Поміркувавши трохи, парубок узяв ящика на плечі й по-малу рушив од вокзалу. Як і на всяку нову в місті людину,

гамором і гуркотом своїм вулиця Свердлова вплинула на нього заглушливе. І він, злегка торопючись, хутко, озираючись, продерся до міліціонера, що стояв на перехресті вулиць. Спритний міліціонер у білих рукавичках, що з насолодою диригував своєю вуличною оркестрою, не відриваючись од діла, розказав найближчий шлях і порадив йти тільки пішоходами, щоб не стати часом жертвою якщо не руху, так штрафу. Біля мосту перед майданом, на рубок перепочив трохи, викурив цигарку, купив газету й пішов далі. Густий, безперервний живий потік охоче розступався перед ним, дехто оглядався, але він звик привертати до себе увагу показним зростом, і, не зважаючи ні на кого, важко, наче вбиваючи цвяхи, ступав у своїх чавунних чоботях. Перед Будинком промисловости пристояв трохи, дивуючись з легкості й водночас невкладистості чудової споруди, не звимаючи ноші, спитав у будці, куди йти, й скоро спинився на шостому поверсі в кімнаті відділу раціоналізації тресту „Вугілля“. Обдивившись, він підійшов до столу під дощечкою „секретар відділу“.

— Я—Андрій Сковорцов,—пригнувся парубок трохи, щоб обпертися на стіл.

Секретар глянув скося, він завжди дивився так, навіть повертався, щоб не дивитися просто себе — й продовжував свою: ступаючи гумовою ручкою, він роз'яснював якомусь франтові—так здалося Андрієві—таблицю, від якої Андрій його одірвав. Він і сам злався Сковорцову схожим на гумову ручку, прищепнуту до столу, випростаний, вузький, круглий, з плоским удавленим носом на циліндрично правильній подобі обличчя.

— ...Я приїхав і привіз свою комбінатмашину.

Секретар підкреслив ще кілька цифер, віддав таблицю співбесідникові, витер перо, закрутив ручку й, обернувшись, знов скося глянув на одвідувача.

— Ви листувалися з нами?

— Так, я одержав два відписних листа.

Покопавшись, секретар витяг з шафи теку, розкрив її й поклав на стіл.

— Бачте, в нас без бюрократизму. Ось ваш останній лист за номером...

— Отож, я й приїхав...

— Так, алеж ми вас не викликали?

Тоді Сковорцов пояснив, що винахід начорно готовий, і, щоб не зволікати справи, він визнав за краще виїхати самому, взявши з собою модель комбінату. Красномовним Сковорцов не був і, бачивши, як занята людина з автоматичним пером, намагався казати коротко, але виходило довше, й секретар залишився неперекоаний. Він розвів руками й пояснив, що треба утворювати комісію—справа надто складна, й краще за все винахідникові їхати додому й чекати, доки його викличуть.

— У нас без бюрократизму, але ламати порядку ми не можемо.

— Моя машина варта цього!—як і в усякому винахідникові, в Андріїві прокинулися гордості й нетерплячка, і він заявив, що скільки б не довелось йому очікувати—він додому не поїде. Обравши очима місце для своєї ноші, він одніс її до вікна, сів на скриньку, витяг газету й став читати. Чемний приторк до плеча одірвав його од газети.

— Поможіть мені ось оце чортівня, — франтовитий секретарів співбесідник стояв перед Андрієм. Це був невеликий, до поясу Андріїві чоловічина, надто спритний, увесь у жестикуляціях, пружинно швидких рухах, смуглявий і чорновоłosий. Вдягнений він був „під чужоземця“—в бездоганній парі, твердо-мυ целюльбідному комірчику, в краватці й у брилі, якого він тримав у руках: він був непомірно великий для його голови. І зовсім незвичайними в цій чудній людині були блакитні, спокійно-сумні очі, що здавалися величезними й чужими на невеликому нервовому обличчі. Насамперед, він попрохав одстебнути йому шпoньку на шиї, тому що цей проклятий комірець може задушити. Помітивши, що Сковорцов, виконуючи прохання, з невтаюваним подивом розглядає його, він засміявся, мов горхом посипав, тихо й дрібно.

— Признайтеся, думаєте—піжон? Франт? Ферт столичний?

Маленький чоловічина легко зав'язав бесіду й так спритно скерував її, що Андрій за півгодини встиг розказати, хто він, звідки й чого приїхав. Він докладно пояснив будову свого комбінату й коли сказав, що машина створить абсолютно безперервний потік вугілля й замінить не тільки вибійника а й відбійника й навальника, маленький чоловічина витяг записну книжку.

— Я бачив працю вибійника, — замислився він на мить. Колиш йому довелось бути в шахті, і перед сумно-блакитними очима один по одному замиготіли далекі привиди... В мороці, затиснути шарами, в'юном в'ється худа, виснажена людина; вона вся пітна, їй важко дихати, волосся збилося їй на голові в колючий жмут, і вона безупинно, як заведена, кайлує. Гострі зернини смоляномасного вугілля впиваються в напівголе тіло, подекуди виступає кров, ніби лопається туго натягнена шкіра на гострих кістках. Чорний од вугляного порошу підліток, хмурий і злий, підбирає вугілля лопатою, кидає його в довгу скриньку, чіпляє лямку й, рухаючись по-собачому, тягне санки до далекого штреку. Вигинаючись, він торкається спиною об низько навислу покрівлю, до кісток роздирає рану, що ніколи не заживає, й тоді плаче від втоми, болю й злості. Піт струмками тече по обличчі, голій спині й боках, на тілі лишаються вузькі сірі смуги, й людина здається звіром, що вив в тузі й жахові...

Так, він бачив працю вибійника, саночника. Це важка праця. Щоправда, це було давно, на руднях бельгійської компанії. Тепер же не те. Механізми, зарубна, скрепер, конвеєр.

— Цього замало, — усміхнувся Сковорцов. — Це тільки початок.

Між зарубною й конвеєром лишився проміжок. Процес підби-вання відірваних від інших. Виходить так: машина підрубує, людина одвалює, людина вантажить, машина одвозить. Між машинами й людьми майже завжди різнобій. Це надто важко, щоб один процес потрапляв, так би мовити, в гарячий слід іншому. Моя машина усуває проміжки. Вона комбінує процеси в один безперервний потік.

І коли Сковорцов додав, що його комбайн унеможлиблює не-доладності й що продуктивність лише в порівнянні з найновішими системами збільшиться на 60—80 відс., маленький чоловічина, плеснувши Андрія по коліні, захоплено заявив:

— Чорти б його забрали! З вас країна гордитиметься. Ви почуваете? І я зроблю це!

Зиркнувши на годинника, співбесідник надзвичайно за-спішив.

— Я забалакався з вами. У мене інтерв'ю з німцями. Заж-дять...—і не встиг Сковорцов повернутися, як він клапнув фото-апаратом і побіг з модним закордонним брилем в одній руці й камерою в другій.

Тепер Сковорцову ніхто не заважав дочитувати своєї газети. Він прочитав її до останнього рядка, спробував прочитати одну з статей зверху вниз по виступцях, і коли дзвінок спові-стив про кінець робочого дня, підійшов до секретаря.

Секретар співчутливо розвів руками.

— Нічого не може зробити. Нічогосінько. Всі так заняті, зна-єте, німці приїхали.—І Сковорцов, сердито попрошавшись, вирі-шив іти шукати місця, де б переночувати. Та який не був сер-дитий Андрій, він не міг не розсміятися над незвичайною скаргою, з якою вдався до нього ліфтар.

— Ось дивись,—показав той новеньку німецьку срібну мо-нетку,—за шість років уперше на чай дістав. А що з нею зробити? Пропити? Не візьмуть. Сховати — на біса вона мені? Віддам я їй назад, ну її... Всунула так, ще й сказати нічого не встиг.

Андрій догадався, що йдеться про чужоземку з карими очима.

— Так ти їй і своїх доклади.—І, витягши злота умовив ста-рого повернути монету з лихвою й розсміявся під задоволення, уявивши, як гордовита німецька дівчина одержує на чай від інваліда ліфтаря.

II

З досвіду свого й чужого Андрій знав, що в кожної люди-ни бувають удачі й невдачі, останніх більше, трапляються вони частіше. І тому, як кажуть, життя всімалося рідко і скупо. І тим сліпучіший був успіх, що прийшов разом з першою статтею в одній із столичних газет про його комбайн.

Маленький чоловічина із сумними очима діяв.

Справ Сковорцова дали хід, і такий швидкий, що вже другого дня секретар, схожий на гумову ручку, дивуючись, сам ламав „раз установлений порядок“. Андрія дивувала швидкість, з якою втворили комісію, але роздумувати було ніколи—вже на вечір другого дня його викликали з доповіддю. Чиясь могутня директива втрутилася в долю комбайну, казали, що сам товариш Арсен зацікавився винаходом.

А маленький чоловічина діяв.

За першою статтею газета надрукувала другу, інші підходили, й „комбайн Сковорцова“ став „бумом“, „гвоздем“ усієї преси. Андрія інтерв'ювали, ловили з фотоапаратами в найнесподіваніших позах, портрети друкували на перших і других сторінках, і він уперше став відчувати солодкість слави. В тресті він відчував на собі захоплені погляди людей, пришитих до столів, як їхні панери, з ним поводитись запобігливо й ласкаво. Інженери з комісії прибілено люб'язно бесідували з ним, один навіть запрошував додому на чашку чаю. І лише старий професор, що консультував взаємодіяння частин, нічим не виказував свого ставлення до винахідника.

Висхлий колючий дідок, один із тих, на кому одіж завжди не до зросту—надто довга й надто широка—з Андрієм поводився мов із студентом, що запустив іспити за цілий рік. Він сердито колов тонкими голками зіниць, бесідує—щохвилини перепитував, і коли якось Андрій, не вичікуючи на запитання, повторив своє пояснення,—різко обірвав його.

— Квапитеся, молода людино. Поквапність корисна, коли блохи ловлять. Еге ж.

Але професор був людина великих чудот і великих знань, і Андрій вирішив примиритися з безцеремонною манерою й старечим грубіанством, з якими дідок розмовляв з усіма. В засідательській метушні, в роботі над рисунками, в підготові доповідей минали дні. Андрієві здавалося, що вони стали вдвоє коротші, і в один з таких днів Андрій стрів курилівського директора Воложана. Він щойно вийшов з кабінету з дверима, оббитими повістю й шкірою, —хтось поважний сидів за ними, й Андрій помітив — що директорові часто билася ліва брова, косий рубець, що перетяв її, — був червоний — це значило, що директор зворушений і нервує.

— Ішаки і... сволота... — мурмотів він.

Там, удома на рудні, Андрій рідко стрівався з Воложаном і, боячись, що той не впізнає його, хотів пройти повз нього, але Воложан гукнув Сковорцова й, резштовхуючи людей, що сновигали в коридорі з портфелями й технічними значками, сам ішов назустріч. Привітавшись тепло й по-дружньому, Воложан розпитав Андрія про його справи з машиною. потім розповів про свої.

— На везе мені з новою, така плутанина! Одні кажуть — прохось. Другі судом лякають. Треті — грошей не дають. Ішаки...

Андрій знав, у чім справа. В Курилівському районі мали пройти дві шахти. Місяць тому Воложан почав прохідку однієї на кредити, призначені на поглиблення старої шахти. Тепер до Курилівки їхали німці. І Воложан обстоював розпочату шахту.

— Заходь сьогодні — пройдемося кудинебудь — запропонував Воложан на прощання. — До Великої Радянської, я в Арсена спинився.

— В Арсена?

— Еге ж. Ми з ним старі знайомі.

Увечорі в Великій Радянській Андрій очікував на Воложана. До кімнати товариша Арсена його впустила бабуса, попоравшись вона вийшла, звикши, очевидно, до частях Арсенових одвідувачів. Андрія цікавило, як живе людина, ім'я якої в тресті вимовляли пошепки, й він сумлінно став вивчати обстанову. Та нічого відмінного, крім великої шафи з чужоземною літературою, в ній не було. Минула година, друга, в кімнаті стало темно, а Воложана не було. Андрій уже хотів був іти, потім передумав і, зручніше вмостившись у кріслі, заходився розглядати ілюстрації німецького журналу. Втомилий очікуванням, він задрімав і — як йому здалося — зараз же прокинувся. — Його розбудили голоси з другої кімнати. Звідти, крізь прочинені двері, проривалася смуга тьмяного світла, горіла електрика, за вечоріло вже зовсім. Андрій бачив настільну лампу з абажуром і під нею на столі — знівечену руку з трьома опухками замість пальців. Оцупки ритмічно й тихо вистукували об стіл, акомпанюючи тихому й рівному голосові. „Арсен“ — подумав Андрій і став слухати бесіду. Розмова між Арсеном і Воложаном, очевидно, наближалася до кінця.

— Так от я й кажу тобі, Воложане. Узавтра ми проведемо постанову. Але, одверто кажучи, я не йму цьому віри. Кажучи мовою військових — ти виявив ініціативу... І коли командир, що виявив її, програє, ти знаєш...

— Його розстрілюють...

— Ні, чого? Не завжди розстрілюють. І ти цим не ризикуєш. Але ти знаєш Галагана? Його виключили з партії.

— Це гірше, Арсене.

— Так, це гірше. Так от, я й кажу тобі: краще відмовитися, поки не пізно. То увігнав вісімдесят тисяч...

— Вісімдесят сім...

— Вісімдесят сім, це не так важливо. Чого доброго, намілимо тобі, не більше. Вони ж не пропадають... А ми здамо німцям і зумовимо витрати. На одну ми вже підписали договір. Вони, звісно, й од другої не відмовляться.

— Ні!

— Ну, в такому разі діло твоє. Кажуть, від тебе вже пішов головний інженер. Пацюки починають тікати... Гляди.

— Ви мені дасте головінжа?

— Ні, ми не дамо. В нас немає.

— Я візьму Стародубка. Там не заперечують.

— Поміркуй, поміркуй добре. Ти пам'ятаєш, прокурор вимагав йому вісім років.

— Я читав його заяву.

— Нікому не вір — ніхто не зрадить.

Помовчали. Двома пальцями знівченої руки Арсен підняв зі столу перо й поставив його проти світла.

— Добре перо. Німецької концесії виріб. Вмиють, сучі діти, робити. До речі, про німців. Ти дарма волинив учора, Воложане.

— Кривдно, Арсене.

— Кривдно? — два пальці стислися так, що добре перо німецького виробу тріснуло надвоє. — А мені не кривдно? А знаєш, — що нову розпочали двадцять третього року, мали пройти до двадцять шостого, протягли до двадцять дев'ятого й закінчили тридцятого? Таких я можу налічити десять. А німці пройдуть за півтора роки, за договором. Строки, друже, не погані. Нам потрібне вугілля — раз. Нам треба вчити вас, господарників — два.

— Ти забуваєш, що тоді зривали шкідники.

— А ти певен, що їх у тебе не буде?

Чути було — Воложан дихнув на всі груди.

— Я, правда, цього Стародубка з ока не спускатиму. Та з вашого боку, Арсене, дуже погано. Чому дали Шоглівці головінжа? Знайшли? Чому послали на дев'ятнадцяту? Знайшли? А ось мені — нема. Тому що хочете притиснути, щоб відмовився.

— Чудак ти, Воложане. Тому й нема в нас, що ми вже дали. Пропонували тобі Ішевського?

— Ну, звісно ж. Того, що скрізь проганяють через непридатність.

— А інших нема.

— Я візьму Стародубка.

— Дивись сам, ти відповідаєш за велике діло.

— Ясно, я почав шахту, я й відповідаю...

— Ти відповідаєш за більше, друже!

В кімнаті стало тихо, надто тихо, так, що чутно було — за тонкою переборкою одстукував годинник. За вікном стихало міське життя. Рідше пробігали трамваї. Зелена блискавиця, що кинув її один із них, врізалася в темряву кімнати, й слідом за цим рука з двома тільки пальцями піднялась і повисла в ній...

— Дивлюсь я на тебе, Петрухо, — в голосі Арсеновому з'явилися нові, теплі нотки, — дивлюсь і пригадую. Пам'ятаєш, на Мокрих Горах за Каркалізом?

І зайшла розмова про бойові походи в закавказьких горах, про бої з дашнаками, з білими, — про все те, що люблять пригадувати бійці революції, і, щоб не заважати їм, двом бойовим товаришам, Андрій тихо-тихо одчинив двері й вийшов у коридор.

На шостий і останній день свого перебування в Харкові Андрій прокидається рано — між п'ятою й шостою годинами ранку. Прокинувшись, наче від поштовху підводиться з постелі — в цім русі видко багаторічну звичку коритися гудкові, він допомагає свідомості швидше позбуватися принадної цінності снів. Простягнувши руку до вікна, відсемикує штору, одчиняє квартиру й пригадавши, що час по-міському ще ранній, що поспішати все одно нічого й нема куди, сідає на ліжко. Свіжа осінь дихає у відчинену квартиру, й разом з її прохолодним свіжим подихом до кімнати вривається гамір ділового пробудження великого столичного міста. Настирливо дзеленчить трамвай, по камінню бруку, струшуючи все навкруги, гримає биндюжник, мінливо перегукуються авта, з далекої околиці дикують свої ранішні накази заводські сирени. Фіалковий світанок проходить у кімнату, оголяючи весь нежилый затишок її. З стелі мертво всміхається жовторожевий, рахітичний амур з обідраним на животі тиньком, зів'яло блякнуть ромашки на кахлях печі, з-під умивальника повільно розтікається сіра калюжа води.

І знов знайоме з учорашнього дня почуття — почуття падіння опановує Андрія. Вчора, після кінцевого професорового виступу, розбитий, він уперше зазнав цього — здавалося, після важкого підймання стоїть він на величезній височині й раптом — поштовх, і летить він, і немає сили, спроможної затримати, й тугий жмут перетинає віддих.

Протяг ворухить газети на столі. Андрій тягне їх до себе, розгортає одну. „Комбайн Андрія Скворцова“ — кричить наголовок, і під ним широко всміхається винахідник. Вчора цю світлину Андрій вважив за найудалішу, але зараз безглуздом здається довгастий, трохи вдавнений донизу ніс на круглому обличчі, баранячими — великі очі, ідіотським — звучання сміху, спіймане фотографом. У другій газеті спритний репортер зліпив фото з Андрія на весь зріст з фотом Карташова й Касарова; виходило так, ніби стоять вони троє й бесіднують, хоч ні того, ні другого Скворцов ніколи не стрівав. Та ось оце третє — воно найбільше забирає уваги Андрієвої. На ньому — консультатційна комісія в повному зборі. І на першому плані — дідок-професор, потилицею до читача. Бісів дідок, він одвернувся од апарату, Андрій дивиться на сітчану пляму професорової потилиці, дивиться довго, напружено, ніби жде, що ось повернеться до нього сухе, кістляве обличчя, ущипливо примружене око сипоне неживими іскорками, безкрівні фіалкові губи забубонять, як учора на засіданні.

— Перпетуум — мобіле!.. Ретортний вал — фантастичний! Він не витримає опору! Пропорції не додержано. Перпетуум — мобіле... — і члени комісії, ховаючи очі, опустять голови, їм шкода напівписьменного винахідника, що кригою застиг над рисунком з кривими рядками чисел і знаків...

І Андрій рве газету з зображенням професора, рве другу, третю, й скоро купа клптиків зростає на підлозі. Потім іде до вмивальника, підставляє під крант голову й поливає її водою. Відсвіжившись, він виходить на вулицю. У трамвайному вагоні до нього звертається сусіда в білому, колись форменному картузі.

— Ви, звичайно, з Донбасу? Я бачу це по ваших руках. Оці гієрсгліфи, — торкнувся він чорних позначок, що лишилися од вугілля, — я читаю, мов звичайну абетку.

Андрій байдуже кивнув головою. Він не любив вагонних батчок, завжди безцільних і втомних, як нудна дорога. Але, придивившись уважніше, він зацікавився випадковим співбесідником. У того — двоє крил сивини гостро вирізняються в матово-синій шевелюрі. І важко розібрати — старий він чи молодий, землястий відтінок лица не каже цього, очі втомлені, люті й тоскні. Він похвилини повертає лице до військового, зазирає йому в непорушні очі, суворі й спокійні.

— Я сам — гірник, інженер, — йому видно дуже кортить по-розмовляти, й він, не очікуючи на відповідь, розмотує й розмотує нить своєї бесіди. — Але зараз не працюю. З деяких міркувань... А він важкуватий, Донбас, адже ж правда? Ні повітря там, ані природи... Вугілля, степи, пилуга... А от одірвіться, й така, скажу вам, нудота. За ділом нудишся...

На одній із зупинок слідом за військовим сходить і інженер. Вони йдуть вулицею — інженер спереду, військовий за ним, ніби двоє випадкових перехожих, але не випадково здається пильність погляду військового.

Під кінець дня Андрій у тресті. Одверто кажучи, йому соромно й боязко незчисленних очей трестівських співробітників, що ще недавно були такі запобігливі. Та найбільше він боїться зустрічі з професором. Ще співчувати почне, а Скворцов не любить співчуття.

Секретар, схожий на гумову ручку, тріюмфує: зламаний порядок відновлено й порушника покарано. Він намагається сказати щось повчальне, але Андрій грубо обриває його й просить швидше надіслати модель. Рисунки з ним, модель відішлють багажем. І ось він у коридорі, зідхає вільно, наче після важкої праці, й поспішає до ліфту. І те, чого найбільше боявся Скворцов, трапилося: в ліфті на вузькій канапі, очікуючи на попутника, сидить професор.

Андрій зачинає двері й від несподіванки забуває натиснути кнопку. Дідок сидить, жде, і дивиться глибокими, мов дві шахти очима.

Та ось у глибині, на самісінькому дні шахти, зажеврїли іскорки.

— Геній... Самородок... — бубонить професор і довго ворухить губами, наче жує їх. — Дикун! — кричить він раптом голосно й тонко. В глибоких, мов шахти, очах бушують пожежі — Дикун... Ви, добродію... Еге ж...

Він мовчить, дивиться на Андрія й жує, жує губи, зосереджено морщить лоба, наче обмірковує щось.

„Кащій“ — думає Андрій, стоячи в незручній, напівзігнутий позі.

— Я, батечку, сорок п'ять років учу... Сорок п'ять років! Щороку випускав я механіків, путейців, гірників... Це, батечку мій, інженери! Армія! Воеводи культури! Я вчив батьків, їхніх дітей, до мене йдуть уже онуки... Третє покоління! Третє покоління мові школи.

„Марить старий пугач — думає Андрій. — Чого йому треба? Що він хоче сказати?“

— І сорок п'ять років, батечку, я вчуся! Ціле життя вчуся.

„Бісів дідок! Яку гору знаннів перевернув, набирав він у свій божевільний мозок? Які скарби таяться в ньому“ — думає Андрій.

— Я вчуся, батечку! Культура! — в молитовному екстазі простягає руку дідок. — А у вас її нема! — раптом тиче він пальцем у бік Андрія. — І не буде! Еге ж...

Андрієві остаточно здається, що дідок марить. Що він хоче сказати? Яку думку хоче передати Скворцову? Не буде? Чому не буде? Та й чи професор оце сидить перед ним з палахкотливими очима, з трясим носом. Це кащій виє мов пес, вигнувшись на своїх скарбах... Цеповий нес культури...

— Ви помиляєтесь, професоре, — нарешті збирається відповісти Андрій.

Дідок задихається. Тоді Андрій розчиняє двері й, нахилившись, каже професорові:

— Ідьте вниз швидше! Вам треба на повітря, — причиняє двері. Ліфт опускається.

— Не буде? Спробуємо! — кричить Андрій услід, його опановує люта веселість, і він стрімголов, перестрибуючи по чотирьох сходинок, летить униз. Він так замислився, що не помічає групи чужоземців, що стовпилися внизу біля дошки, де вивішують газети. Чужоземці уважно слухають перекладача, — той читає й перекладає статтю про вугільний комбайн. І навіть пильного погляду дівчини з карими очима не помічає він, хоч тепер у них і не видно байдужости.

Андрій іде бульваром, повз будівлю, що розкинула буйне риштовання навколо Будинку промисловости. Тут у залізі й бетоні, в гарячій праці, в піснях народжується новий квартал.

Догорає день. Прозорі колони куряви здіймаються над риштованням будови, коливаються над містом і, танцюючи, переносяться на степ. Вітер підхоплює листя з дерева, довго кружляє й кидає, зграєю червоножовтих птахів листя сідає на жовтуватий, ніби в загарі, брук. Дзвінок трамваю виводить Андрія з задуму. Він сідає й їде на вокзал. На вокзалі в натовпі біля квиткової каси він стикається з Воложаном.

„Знає чи не знає?“ — питає себе Андрій, думаючи про свій провал.

Воложан по-приятельському здоровкається й, показуючи очима, каже:

— Хочеш познайомлю. Наш новий головінж. Стародубко на прізвище. Чув?

Андрій повертається, впізнає злі, тоскні очі знайомого з трамваю й машинально шукає другого, військового, з чіпким, нерухливим поглядом.

Стародубко наближається, подає руку й бачачи, що Андрій шукає когось очима, здогадується й густо черзоне.

Андрій так і не знаходить нікого, інженер один, військового з ним немає.

IV

Поїзд іде в Донбас.

Павль Штерн двічі пробував заснути на пружинній канапі в своєму купе й після другої марної спроби застиг, замислившись коло вікна. Про що може думати Павль Штерн, гірничий інженер німецької, на цілий світ відомої фірми „Фенікс“? А думи його широкі, безмежні, як отой он жовтозелений степ, що пливе й кружляє за вікном, ховаючись за високу могилу, єдино нерухому в суцільному миготінні. І місяць, сумний, стрибаючи в бузкових хмарах, біжить слідом, наче хоче наздогнати й ніяк не наздожене поїзд.

Чого ж так сумує пан Штерн? Що примушує його вистукувати пальцями по шибці замість міцно спати, гойдаючись у постелі? Може останній день у Харкові, такий не подібний до останнього дня в Ессені? Чи криза індустрії Німеччини? Чи невдачі фірми? Так, і те, і друге, й третє. Веселому бути нема чого.

„Старіє світ, старіє людство, — думає Штерн, — воно йде вперед, але коло перед ним, а не проста дорога. Іде вперед і вертається назад. Тільки ідіоти не можуть зрозуміти цього“.

Хтось стукає в двері. Певно молодий патрон. Штерн не любить молодого патрона, він йому здається абсолютно не схожим на свого померлого батька, залізного Вальтера. О, то була людина. Штерн прийшов до нього, коли був молодий, і двадцять років пліч-о-пліч воював під його прапором. Той умів битися, вмів і перемагати. А цей — тільки епігон, позбавлений генія й хоробрости, богуз і хижак. Так, старіє світ, вироджуються покоління...

— Насмілюся спитати, чи спить — гер Штерн?

Власне, краще вдати, що спиш. Та стара звичка перемагав.

— Ні, він не спить. Патрон може увійти.

Блискуча електрика вигонить місячне саяво.

— Це певно місяць, — скаржиться патрон, — не спиться...

Штерн дивиться патрону в очі, а лице його — шанобливе й суворе, як і личить гірничому інженерові, що бесідує з патроном, але десь у глибині очей жевріє вогник презирства.

„О, ти не залізний Вальтер, — думає Штерн, — той міг і спати й працювати по сорок вісім годин підряд“.

— А, до речі, чи знає пан Штерн: руські вирішили самі пройти другу шахту.

Ні, Штернові це невідомо. Він усміхається.

— Руські? О, ми їм покажемо!

Та патрон занепокоєний. Частково Штерну відомі широкі пляни патронові. Він хоче, щоб нові шахти проходила лише фірма „Фенікс“. Який не поганий цей юний епігон, та школа залізного Вальтера, промислового генія, позначилась на ньому.

— Останнього разу в Канаді ми закінчили прохідку за рік і чотири місяці. Руські проходять за чотири-п'ять років. Патрон може не боятися!

Патронові здається, що Штерн каже правду. У руських немає фахівців. Все краще в них на лавах підсудних. Та все ж цікаво, хто керуватиме роботами в руських? Чи відомо це патронові?

Патрон розкрив бльокнота:

Директор Воложан...

Штерн хитнув головою. В світі гірництва він ще не чув такого прізвиська. А все, ледве помітне, відоме інженерові Штерну.

— ... Інженер Стародубко...

— Стародубко?

— О, тоді війна буде серйозна. Стародубка він знає не тільки з останнього процесу. Це надто талановитий інженер.

Вони сідають ближче один до одного. Сумного дідка, що розмірковував над гіркою долею людства, вже нема. Є старий вояка, старий солдат залізного Вальтера, відживлений передчуттям великої війни. Бесіда йде напівголосно, грюкіт коліс приглушує її, й уже за два кроки нічого не чути.

А поїзд мчить і мчить, він іде в Донбас. Степ лишився позаду, довга стрічка вагонів ускочила в сосни й ніяк не може вибратися з них. Високі, сторічні, хмурні вони похитують сивими в місячному сяйві верхівками, просягають довгі голкуваті віти, ніби хотять спинити непроханого зухвалого гостя. Але він тікає од них, обсіпуваний іскрами, сповитий вихором диму, пилу й пари. Він іде в Донбас.

На верхній полиці спить—зморений Воложан. На нижчій, у затінку, розташувався Стародубко. Він не спить. За останні півтори роки він — звук до безсоння. Розкритими очима він дивиться у вікно. Що бачить він там? Про що думає він? А втім, кат його знає, над чим він замислився, цей учорашній шкідник.

А поїзд біжить і біжить. Усе частіше й частіше стріває він довгі стрічки вантажних поїздів, що грюкотять залізом, блищать масним вугіллям на довгих одкритих платформах. Зустрічаючись, поїзди уривчасто кричать, ніби вітають один одного, голосиста луна підхоплює пронизливий крик і несе в глибочинь соснового бору. Гелготливі перекази доносяться до берегів Дінця, до крейдяного краю, навислого над ним, перлисто-білого й казково-прекрасного.

Та Андрієві Скворцову не до краси. В місті йому не вистачило грошей. Він купив квитка, але не на весь шлях, і зараз їхав уже на правах „зайця“. До Курилівки ще чотири перегони, од голови поїзду помалу наближається контроль, і коли він одчиняє одні двері до вагона, Андрій виходить у другі. Розрахунок вірний: доки він пройде решту п'ять вагонів — буде Курилівка. Але другі двері міжнароднього вагона замкнені. Андрій підраховує суму штрафу, що з нього одвернуть із заробітку, вона здається йому величезною. Краще залишитися й після приїхати вантажним. Він іде назад до тамбуру й раптом помічає, що двері до одного купе одчинені. Купе яскраво освітлене й порожнє. Андрій наважується, входить і причиняє за собою двері.

Але двері зараз же одчиняються. Великі карі очі здивовано розглядають розгубленого, зніяковілого гостя й, здається, впізнають його.

— Bitte setzen sie sich — показує дівчина на канапу.

— Ich bin ihnen sehr dankbar Freilehn! — відповідає Андрій і сам себе ладен розцілувати за те, що колись вивчав німецьку мову — з „Комсомольської Правди“ —

— Ich suche sie Russen, welche in disen Wagen faren! — продовжує він, з трудом добираючи слова — Ich habe mich demilt mit der Thür...

— Ну й брешу! — додає про себе.

— Es schadet nicht, Herr Erfinder, sie können nehmen Platz — каже дівчина, й ледве помітно всміхається. Може й вона вивчала російську мову, коли не з „Комсомольської Правди“, так з якогось іншого підручника.

За вікном промайнув семафор. Поїзд улетів у селище й етав круто гальмувати. Заблмали будівлі, сірі від вугляного пороху, звідкілясь праворуч насовувалась висока, мов єгипетська піраміда, глеєва гора з яскравою червоною зіркою на самій верхівлі. Поїзд прийшов у Донбас.

V

Вибравшись із заплутаного руднянського двору, Глаша полегшено зідхає. Вона втомилася за вісім годин роботи, й тепер, після чадної, насиченої бензиновим гаром лямповні, груди її дихають глибоко й часто. Одну мить відпочивши, вона хутко йде нагору головною курилівською вулицею, і назустріч їй пливе мирний гамір робітничого посольку, ще не заснулого в дружніх обіймах теплого вересневого вечора.

У клубнім саду грає оркестра. Напереріз її ладній мелодії з околиць рвуться галасливі звуки гармонії, посвисти, веселі вигуки. Праворуч од річки відокремлено й незалежно од усього, на крилах високих нот лине пісня, старовинна, недоладна й сумна, про те, як брат сестру рідну покохав і як грізний батько розбив це протиприродне й сумне щастя. Від дитинства знайомий світ.

— Трам... трам... та-ра-рам... — підспівує Глаша оркестрі. Вона почуває себе так хороше, що навіть утома особливу при-

емністю розтікається по тілі. Швидше додому, передягтися й до саду. Ще рано, до півночі з добру годину можна стріти Боброва, Руденка, взнати про газету й взагалі попустувати, побігати, погуляти.

— Трам... трам... трам...

А вітер, теплий, степовий вітер, тихий, той, що не шарпає подолу, не рве косинки з плечей, ніжно віє в лице — обережно обнімає дівчину й, перебираючи, пестить волосся. Глаша розтібає косоворотку й підставляє ший й груди його хвилюв свіжості.

З освітленої вулиці вона завертає до темного завулку, від нього стежкою до балки. Щоб пройти до старих каюток, треба обійти балку, пройти через міст і тоді вертатися назад. А можна просто: „Гоп“ — Глаша стрибає з урвища, не втримується на ногах і скочується вниз.

— От іде дурепа. — Лає вона саму себе й лунко сміється.

В балці — криничка. „Ой, у полі криниченька, там холодная вода“ — наспівує про себе Глаша, стає навколішки й, бризкаючи мие лице. Втершись, вона очікує, доки на воді розходяться зморшки, й дивиться в криницю, мов у люстерко. Сама молодість виглядає звідти, з блакитної безодні, де в зеленій траві заплуталися зірки й мусаянжеве блимання місяця. В сайві брижків звисає коротке каштанове волосся, воно вільно розсипалось, і в цій блискотливій рямі веселе обличчя здається бліде, здивоване й трохи злякане. Очі — великі, сірі, зовсім як у брата Андрія, чудово сполучаються з темними, довгими віями, в розстебнутому комірці ховаються блакитні, півкруглі тіні, в них угадується вперта смуглявість дівочих вісімнадцяти років. Глаша нахилиється близько, до самої води, в повітрі цілує власне відтворення, зскакує, видрапується схилом балки й поквально пробирається між каютками.

У вікнах своєї квартири вона помічає світло. Звідки, кому? Батько вже на роботі. А може й не на роботі? Може знов?.. Невизна здогадка виповнює її тривогою.

Одне вікно розчинене навстіж. Те, що оддалік здавалося набубнявілою на протязі завіскою, насправді — спина, дугою вигнута на вулицю. Через людину, що важко сидить на підвіконні, Глаша зазирає в кімнату. Посередині верхи на стільці, перед дзеркалом у шафі, в підштаниках і розідраній сорочці безнадійно й повуро хитається людина й озвіріло б'є себе по щоках.

— Батьку...

„Ось тобі... ось...“ — бачить Глаша в дзеркалі, як шамотять батькові губи. Однооке обличчя батькове червоне, єдине запалене око п'яне й люто верочається в орбіті, синяк під ним тремтить як холодець. У скуйовдженій рудій бороді позаплутувались ведоїлки ковбаси, крихти хліба, перлямутрова луска з тарані. Глаші хочеться плакати, дивлячись на батька й п'яний розгاردіаш у її завжди чистій кімнаті. Скатерка сповзла на долівку, вона вся в плямах і скидається на географічну мапу, з

перекинутої пляшки на її затоптану обшивку тече цівкою сиза рідина.

— Батьку.

— Папаша ваш зайнятий самокритикою, — повертається людина, що сидить на вікні, й так несподівано, що Глаша відступає назад. — Ви злякались? Даремно. Це я, Петя Петушков. Давно очікую на випадок зустрітись й познайомитись, — він повертається цілим тулубом, перекидає ноги на вулицю й, тримаючи в руці велику фаянсову чашку, картинно вклоняється Глаші.

— Чого вам треба?..

— Мені? — Петя Петушков піднімає чашку й беззвучно сміється. Сміх його чудний. У ньому бере участь лиш піборіддя, довге, як вістря кайла, нижня губа відтягується, прикриваючи зуби, решта — верхня губа, ніс, щоки, олив'яні блаженні очі, порожні мов у ідіота, — абсолютно спокійні. — Мене нічого не надо, мене нічого не жаль. Я, Петя Петушков, люблю компанії з хорошими людьми. Ваш папаша — краща на Курилівці людина, хоч цього й не визнають. І мене не визнають. Вам певно казали, що я дурень? Пе вірте. Петя Петушков не дурень, зовсім не дурень.

Глашу душить гнів.

— Зараз же забирайтеся звідси. Я покличу міліцію.

— В міліцію? З вашим папашею — хоч на край світу. Люблю хорошу компанію. Ви мені подобаетесь теж. Ви з роботи? Од вас дхне бензиною, од мене горілкою. Це навіває ліричні спогади про юнацтво моє у великих містах. Місто характеристичне бензиновим запахом.

Обличчя Глаші горить обуренням. Оця п'яна пика почуває себе в її квартирі, мов у санках на рівній дорозі.

— Ви п'яний дурень... — каже вона глухим тремтячим шепотом. — Ось я скажу братові, він повчить вас...

— Ну от. І по-вашому я дурень? Раніше п'яний. Поперше Петя Петушков не дурень, подруге — він ніколи не буває п'яний. Та й випили — літр на брата. Мірка соціалістична...

В кімнаті грюкотить, падаючи, стілець.

— Глашко, суча дочка, ступай сюди, — кричить старий Скворцов і, хитаючись, іде до вікна.

— Я б на вашім місці прийняв запрошення, — галагтно згинається Петя Петушков, підморгує й сміється. П'яні кроки батькові, цей беззвучний, неприродний сміх лякають Глашу, вона відступає назад і прожогом біжить назад до посьолку.

— Ах, дівча, дівча... — мрійно деклямує її услід Петя Петушков. — Я ждал тебя, а тень твоя мелькала там в полях, где проходила і я..

Біля клубного саду Глашу гукнув Мишко Руденко.

— Сквореченя. Хто це тебе так пугнув, що ти ніг під собою не чувш? Ти в сад? А я звідти. З тобою ще пройдуся...

Як і завжди, Руденко неуважний і не помічає, що Глаша в шахтьорках.

— Ні, в сад я не піду. Коли хочеш — проведи, я йду до Андрія.

Вниз до вугільного складу, до залізниці тягнеться шосе. Від шахти, від коксових печей на шосе падають полум'яні сполохи, голе каміння дрижить, рожевіючи як живе людське тіло, як угріте ляпанцями рідне батькове обличчя. За насипом залізниці мутнів річка, вона шумить, наче скаржиться вербам, що чорніють таємничо. Руденко йде, теліпаючи сухими, костистими руками. Довгий, худий і незграбний, мов складний метр, він завжди зайнятий розв'язанням якихось надто складних питань, ходить, опустивши круглу, іжасту голову, наче загубив щось і ніяк не може знайти.

— Сьогодні листа одержав — каже Руденко. — І оце ходжу після нього, мов у тумані й ніяк не намагаю твердої точки опертя.

— Про що це ти? — всміхаючись чудному способів висловлювати думки, питає Глаша. Незграбний Руденко впливає на неї заспокійливо, з ним хороше, як з великою незлою дитиною. — Чи не закохався?..

— Є й це, та не про те річ. Кличуть учитися. Кажуть — у два щоти влаштуємо на другий курс робфаку.

— Так їдь, чого ж...

— Поїхати можна. І треба. А з другого боку, подумаєш — і їхати не можна. Скажімо так: у нас у бригаді шахтарів троє — я, Журба та Андрій. А то все-хто з Волині, хто з Полтавщини. І все народ зелений, молодий. А решта де? Учаться. Половина Союзу вчиться. Хто на курсах, хто в університетах. Учаться й виучуються, а от назад чомусь не видно...

— Ну, що ж? Вони там учаться, цих тут учать. Ех, ти, філософе. Нічого ти далі свого носа не бачиш...

— Я то бачу, — не погоджується Руденко. — А стє такі, що й носа свого не бачать, а тільки почувають, що він у них є...

Гуркочучи, повз Курилівку пробігає швидкий поїзд. Ставши на мить, він оглушно кричить і летить далі, нерухома околиця здригається від його несподіваної появи, тривожна луна підхоплює лякливий дриж і котить за навальним гостем.

— А ти б хотіла туди? — махає рукою Руденко в тім напрямі, куди пішов поїзд.

— Як сказати, Мишо... — Глаша задумується. За цим „туди“ лежать широкі степи й великі незнайомі міста. В них не буває ночей, у них одні дні, і життя пролітає кліткою, пущеною „з вітерком“. І люди там міцно пов'язані поміж собою, як каміння бруку, міською згуртованістю й культурою. — Як сказати, Мишо... Я не думала над цим.

Давно замовкла в саду оркестра. Обірвалась пісня над річкою. Гармонь неподільно владає над затишним посольком, що засипає, уколисаний її журними акордами.

— Це Васька Вовчок грає. Де хочеш, його гру пізнати можна.

Так, грає Васька Вовчок гарно грає. І дався ж талант хуліганові з хуліганів курилівських.

— Може в степ пройдемося,— мрійно пропонує Руденко.

— Ні, Мишенько, я спати піду. Та й тобі ж узавтра з шо-стої на роботу.

„На роботу — то пусте. Не вперше. А от у степ з тобою...“ — хоче відповісти Руденко, але, так і не сказавши нічого, подає руку на прощання.

Помалу бреде Глаша поміж казармами курилівської околиці — Гусинівки. І такою втомленою почуває себе. І думки втомлені, плутані, в них змішались і батько, якого вже не кличуть Скворцовим, а тільки уразливим прізвиськом „Могорич“, і брат Андрій, і Руденко, і Петя Пегушков.

„Гарні ми хлопці, — пригадує вона слова брата Андрія, сказані колись у рідку хвилину щирої бесіди. — Гарні ми хлопці, а живемо ще погано“.

Глаші сумно, сумно...

VI

Досвіток. До вранішнього гудка лишилося немало ще нудних і неспокійних хвилин, і кожна з них наллита олив'яною гіркотою тягучих, незграбних думок. У ці хвилини з особливою силою став відчувати тягар пережитих років найстаріший мешканець Курилівки, коров'ячий староста Ягор Іванович Журба. Він лежить горілиць, лежить і дивиться в стелю, жовте старече лице йому струшують скажені напади кашлю.

Цей проклятий кашель.

Сухий вугляний пил безкраїх штреків, уступів, пройдених обушком, рукопаш, з усього розмаху; задушливий чад загнаних кріплень і глушних динамітних вибухів; важкий, підступний сірководень — пекуча лукава оксидка; довгі ремонтні години в розстрілах стовбурів, де летить й мерзне на льоту вода й на крижані бані перетворює широкі прохідницькі брилі; отрута чадних пиятик, коли п'ють від душі, від життя, від горя, щоб світу не бачити, — все це в ньому, в проклятому кашлі.

— Старіємо ми з тобою, Ягоре, — уявно плеще себе по плечі Ягор Іванович і дивиться в стелю, але стеля так стелею й лишається, на ній ніхто не писав відповіді на тяжкі, болісні думи.

— Піти? Зі своєї хати? Нізачо, — бадьорить себе Ягор Іванович, а страх мов той шашель, десь там у грудях точить і точить і викликає тупий біль у голові. Своя хата. Ягор Іванович піднімається й, сидючи на ліжкові, обводять очима круг себе. В темряві речі втратили суворість обрисів і від того здаються живими істотами, що оточили Ягора Івановича німою мовчазною юрбою. З косинця, там, де слід бути кітоті, розкинутим хоботом тягнеться старий винний зелений грамофон, завівши в металевім горлі своїм сільки знайомих звуків. Жовтий диктовий комод щільно притулився до низенького дерев'яного

дивану, троє віденських стільців стоять навпроти, мов вартові, виблискуючи в темряві одполірованими спинками. Незчисленні очі карток і фотографій дивляться зі стін; вони пожовкли під строкатими наметами рушників, повишиваних квітками й півнями. Стати посередині—й до всього можна дістати руками, так тісно в цій маленькій хатці, але дух часу живе в кожній речі, солодкою силою звички прикуто до них старе Журбине серце!

— Піти? Зі своєї хати? Та нізащо.

А от Куб ак пішов, Евсеєв — пішов. Вони умовляють Петренка, той теж збирається поміняти гусинівське життя на життя в новому комуністечку. За кого ж триматись тобі, Ягоре Івановичу?

Знов кашель...

Запалити б, затамувати проклятий.— дотик до вишитого кресету з тютюном збуджує сверблячий біль ображеної старости.

А десь же є сини-дуби. А десь дочки. І онуки. А от коли треба—нікого. Таке вже життя робочої людини.

Багато від Журбиного коріння гілочок на білому світі, але в кожній своє життя затіює його, Ягора Івановича, та бабине Маріїне існування. І не радіють рідкі листи з штампелами великих міст і маленьких руднянських полустанків; все одно—і з ними й без них треба жити від гудка до гудка, тягати неслухняні ноги по осточортілих штреках...

— Наплодив, вигодував, а тепер кому потрібен? Хіба їй ось, так вона й сама...—з несподіваною ніжністю глажить він Маріїне сиве волосся, розпатлане на подушці. Прогуде перший гудок, схопиться Марія, заходиться збирати старого на роботу. І хочеш не хочеш—знов доведеться старому Журбі—в який раз напинати на кістки шахтюрки і вряд з молодим ставати в клат.

— І пожаліти чужої старости нікому. Ці не пожаліють,—думає Журба про тих, що при старості непроханим втручанням хочать змінити течію життя.

„Померти в своїй хаті“—з цією думкою прожив він, і ось померти й то не дають.

Недоладно, неузгоджено бредуть сухі уривки думок. Тьмяна спокійна блакить холоне в порожніх квадратах вікон, в одному з них безважно живе гостра, довга радіопігла.

— Сірники, де сірники? Знов ти, бабо, затигла,—штовхає, він тітку Марію під бік.

— Що це ти, старий, знов розходився?—бубонить Марія, підвівши розпатлану уві сні голову.—На вулицю йди палити, жаро ти моя єгипетська. Сам не спиш, так хоч мені дай спокій.

Ягор Іванович слухняно напинає на плечі піджака й виходить надвір. За звичкою він насамперед іде до хлівця, що посідає половину маленького, обнесеного штахетами двору. В хлівці жорова сопе й жує свою безконечну жуйку. Послухавши трохи й спробувавши замок на дверях, Ягор Іванович іде на вулицю.

На вулиці — сонна, застояна тиша. Сплять біленькі, грибами врослі в землю хатинки рідної Ягорові Івановичу Гусинівки, мовчазними ворогами затесались між ними три великих нових будинки, сплять старі каютки над балкою, чорніючи толевими покрівлями, в дрімотнім оточенні жовтих дерев ховаються будинки центральної колонії, ще далі в смугах напівгаслих вогнищ холонуть довгі касарні сезонників. А внизу в темнім провалі, приплескана величезним тягарем териконика, важко сопе стара шахта. Глеєва гора від п'ят до голови шерститься фіялковими іскрами, в легкому мереживі пари над хаосом руднянських будівель плутаються незграбні пасма диму. Довгим димним мостом, протягненим від закуреного димаря до нерухомої ясної хмари, поважно виступає місяць, кругле своє лице повернувши туди, де здійсмається копер нової шахти.

— З Гусинівки? Нізачо, — думка про це викликає в Ягора Івановича щось схоже на млюсть. — Нізачо, — оглядає він з любов'ю свою рідну околицю — Гусинівку, що широким крилом відійшла од головного курилівського селища, розтяглась над річкою й другим краєм урізалась у степ.

Веселою розтріпаною бабусею розсілася Гусинівка на положистому березі річки. Колись давно — про це пам'ятає тільки Журба та ще дехто, перелічити їх можна на пальцях — був на цім місці голий шпиль, порослий вербою та рідкими чагарниками. Доки управитель пана Курилова порізав шпиль на дрібні садиби й став продавати робітникам. Мало хто йшов сюди, але ті, хто йшов, осідали міцно. Роками будували хатинки, стягали по цеглині, по гвіздку, по обаболу й навіки прилипали ті, хто оселявся в них. Оселявся все народ кадровий, постійний, держали корови, гуси, від того й пішла назва — Гусинівка.

А згодом, коли тісно стало курилівському посолькові, стала обростати Гусинівка бараками й касарнями. В хатинках, обнесених остроколом, жив кадровик, постійний шахтар, а в бараках селилась перехідна робітна сила — селяни з навколишніх сіл, безсімейна молодь, сезонники-теслярі, мулярі, грабарі. Поважна, тиха Гусинівка непомітно перетворилась на галасливу руднянську околицю, що їх частіше звуть Собачівками на донецьких руднях. Улітку Собачівка гула, мов ярмарок. Вечорами попід бараками горіли вогнища, галасливі куховарки варили в чорних казанах куліш, смажили картоплю на величезних циганських сковородках, довкола вогнищ чумацькими колами стояли грабарські вози з попідв'язуваними мов шогли голоблями.

У свята і під свята Гусинівка напивалась до чортиків, захлаinalась гармоніями й билася, розбиваючись на збори за земляцтвами й професіями. Або чернігівці били тамбовців, подолян, а всі гуртом — упертих грабарів з-під Києва, або теслярі мулярів, мулярі-грабарів, а всі гуртом-громили касарні, в яких жили шахтарі. Інколи до бійки встрявали чубаті козаки в лямпасах, що привозили на гусинівський базар кавуни, дині й баклажани десь із-за Луганського.

Бойовища розганяла руднянська поліція з черкесів і бородатих стражників, частіше ж вони припиналися самі собою; побита сторона купляла горілки й на замиренні знов напивалися до бійки.

Років руїни, після революції, Гусинівка спустіла. Розтягували на дрова бараки, здирали й заганяли по хуторах дахівку з касарняних покрівель, видирали віконні рами. Наче на острові одсиджувались старожили-кадровики в своїх хатинах від голоду й холоду, справно ходили на роботу, разом з небагатьма іншими курилівцями держали шахту.

З часом, як пустили всі нумери, знов зашуміла Гусинівка. Щоправда, пити й битися вона стала менше. У сезонників стали тепер робітками, в касарнях — червоні кутки, у грабарів — і в тих навіть були свої артілі й спілки.

І після всього пережитого ще милішою здавалася Гусинівка старому Журбі.

— З Гусинівки? А нізащо. — Крутить головою Ягор Іванович.

А Гусинівка переставала бути околицею. Нестримно переміщався сюди центр посьолка, і в останньому пляні ради була побудова нового комуністечка якраз там, де тулилася крихітна хатинка Ягора Івановича.

Новий посьолок наступив, затискував з усіх боків Гусинівку, плянував, улаштовував, і маленьким хатинкам покладено було піти на злам. Але міцно тримала в своїх обіймах стара Гусинівка, міцно вросла в землю старечими ногами й не хотіла йти відти.

— З Гусинівки? Нізащо, — шепотить Ягор Іванович і водить очима навкруги. — Вогнику б запалити. — Але в потемнілих вікнах касарні не видно ні крихотки світла.

Раптом у коридорі великого будинку навпроти спалахнув вогник запаленого сірника, освітивши козирьок картатого кашкета й чивсь насуплене чоло.

„Скворцов, — думає Ягор Іванович, — з ким це він гомонить ночами, цей чудака Скворцов?“.

— Ну, й що ж? Знов? — чути неломкий голос Андрія.

— Вдризки, — звучить коротка відповідь, і чудним здається це розтріпане слово, вимовлене мелодійним дівочим голосом.

— Він і тебе колись проп'є, Глашо. І не дорого візьме — літровку.

— Але що ж робити? Аджеж батько він нам, Андрюша?

— В мене немає батька! — голос Андріїв робиться жорстоким. — „Могорич“, п'яниця... злодій... прогульник.

— Піду я — він зовсім пропаде.

— Це краще, ніж двом пропадати. На тебе вже зараз пальцями тичуть. „Могоричева“ дочка...

„Це вони про батька так, — думає Ягор Іванович, прислухаючись, — ці не пожаліють“.

— Андрію! Андрію! — тихо кричить Ягор Іванович у бік Скворцова.

— Що тобі?

— Та ось вогнику. Сірників нема,— йде Ягор Іванович через вулицю.

Скворцов протягує цигарку й дивиться Журбі в лице. В червоному овалі від розпалюваної цигарки Журба нагадує мерця. Над синіми западинами щік жовтіють гострі туго обтягнені вилиці, тонкий ніс нестерпно витягнений. Чорними шрами всіяне обличчя від лоба до підборіддя, наче списав його хтось незрозумілими чорними письменами.

— А як ти думаєш, Андрюшо, якщо десь далі заявку по-слати — допоможе?

Андрій знає, про що питає Журба. Він хитає головою. „Не допоможе — каже його жест Ягорові Івановичу — хоч ти заска-вучи отут ось на цілу Гусинівку — все одно не допоможе“.

— Чудак ти, дядьку Ягоре. Тобі ж краще дають. З ванною, з кухнею окремою. Кубрак не нахвалиться.

Тепер Ягор Іванович заперечно крутить головою.

— Спати йду. Не буди мене завтра рано, Андрюшо, хочу виспатись. — Глаша йде, обережно причиняючи за собою двері.

— А що це ти, Андрюшо, ночами не спиш?

— Та от усе з дружиною не владнаю, — всміхається Андрій, але усмішка його звучить невесело.

— З дружиною? Це погано. Зовсім погано! — і, як це буває з літніми, співчуття чужому неладу настроїло Ягора Івановича розказати про своє.

— У нас ось з Марією... — починає він і довго розказує про те, як він прожив майже цілий вік із Марією й тільки два рази бив її, та й то з п'яних очей.

Та, видно, кожному своє. Журба розказує про те, як добре жив він із своєю дружиною, Скворцов думає про те, як погано йому живеться з своєю.

За новою шахтою бліднуть зірки. Над річкою тихо коли-пється туман, зірки набрякають світанком.

— Треба йти... йшов би й ти, давно пора.

— Іди, дядьку Ягоре, а я подумаю ще трохи.

— Ну, думай, а я спати піду.

Хтось біжить посьольком, піднімаючи собак своїм майже кін-ським гупотінням. Андрій, побачивши форму, впізнає міліціонера.

— Гей, друже! — спинає він його. — Куди біжиш так? Що скоїлось?

Міліціонер спинився з розбігу.

— Скоїлось? Дуже просте скоїлось: німців обікрали! — кри-чить він, уже побігши, чомусь зворушено-радісним тоном.

— Сволота! — думає Андрій.

Край неба сіріє зовсім. Міцним передзоряним сном спить Гусинівка. Тільки в присадкуватій хатинці навпроти одного з трьох великих будинків, розкинувшись горілиць, лежить і ди-виться в низьку стелю найстаріший гусинівський мешканець коров'ячий староста Ягор Іванович Журба...

Чужоземці оселилися в білому з цегли будинкові над річкою. Триповерховий будинок, зовсім новий. Придивившись, на фасаді можна побачити розбіжні слова: „Збудований ударними темпами. 1930 рік. Бригада Котельникова“. На третім поверсі живуть: патрон, Штерн з дочкою, інженери й техніки фірми; під контору пристосували другий поверх: унизу — їдальня, кімнати майстрам і гуртожиток команді прохідників. У нижніх кімнатах віконниці зачинені, робітники ще не прибули, кімнати стоять порожні.

Кімната фройляйн Ірен — на третім поверсі, кутова. Така чудова кімната! Стіни пофарбовані в ніжноблакитний колір, карнизи під стелею невідомий маляр розписав дивовижними квітками. Четверо вікон пропускають стільки світла, що здається крізь стіни світить сонце. Прекрасні пейзажі видно з вікон цієї кімнати. Ошатний в озимових зеленях горбистий степ укритий туманом. Неосяжний як море, він ген-ген розтікається з ока, нерухомою фльотилією суден захолює на ньому мідно-червоні грузні скирти. Оповіті блакитною паволокою, з-за обрїю виглядають гострі шпилі терикоників і високі димарі шахт.

Стукіт у двері одриває фройляйн Ірен від призмного споглядання пейзажу. В двері просувається волохата руда голова техника Отто.

— Добрий ранок, фройляйн Ірен! А пан Штерн хвилюється, чом ви не снідаєте? Він просив переказати вам це. І коли дозволите, — одвести вас до їдальні.

Дорогою Отто базикає без угаву.

Патрон зайнятий надзвичайно важливою справою, — каже він, і сотні бісиків висовують вогняні язички з його блакитних вестфальських очей, — пише листа до консульства про вкрадений у вас чемодан. Така подія! Така важлива подія! Знаменито!

Отто гозорить серйозним тоном, але Ірен здається, що велике ластовиння танцює на обличчі од сміху, схопившись одне за одне.

— А знаєте, фройляйн, в цьому домі ми відкрили нове чудо: приймач на шість ламп з посилювачем і вирівнювачем. Учора ми слухали Берлін, Прагу, Будапешт. Промову з райхстагу, циганські скрипки, аргентинське танго.

Фройляйн Ірен стримано всміхається, слухаючи базікання Отто. Слухати, не всміхаючись, його не можна.

— Мені розказували — цей будинок збудували молоді комунисти. Не лякайтесь, фройляйн Ірен, ніяких підземних ходів я ще не виявив. І хоч збудували його комсомольці, — жити в ньому будемо ми. Хо! Вони будували його для комуни, а ми — Європа — Отто піднімає вгору вказного пальця. — Європа! Знаменито!

Коло дверей до їдальні Отто лишає фройляйн Ірен. Йому треба до контори, працювати. Службовий час належить патро-

нові. А то б він з охотою погуляв з фройляйн Ірен, звісно, коли б вона дозволила.

Поснідавши, фройляйн Ірен хоче прогулятись у саду. Вийшовши на ганок, вона обдивляється круг себе.

— Так оцеї будинок збудували молоді комуністи? Цікаво. А тепер у ньому буде Європа. Еге ж, цей будинок — Європа. Уявно Ірен визначає її межі. Вони йдуть до водоспадної канави перед будинком, захоплюють старий сад за ним, з боків позначені гребінчастим парканом. За цим усім — більшовики...

З-за рогу ближчої будівлі показується фігура людини; вона прямує до білого дому й, спинившись біля під'їзду, дивиться дівчині в лице. На ній добре сшита формена шинеля й висока сіра шапка. Під шапкою широчезне лице, подзьобане віспою. Наче шрапнеля вдарила йому під шапку, лишивши сотні бугриків і ямок.

— Добридень, мила панянка, — козирає людина в шинелі й щупає сірі пронизливі очі, — контора фірми тут?

Фройляйн Ірен дуже цікавить простежити початок взаємин між Європою й більшовиками, і вона піднімається слідом за людиною в шинелі на другий поверх.

У конторі на цей час зібралися всі пожильці білого дому. Велично, мов бог, сидить у кріслі патрон.

Коло креслярського столу, схилившись над синім полотном, Павль Штерн щось р'язяє інженерам, що стовпилися навколо нього. Тільки Карл Госман, свердловий майстер, байдужий до всього, непомітно дрімає в кутку. Його час ще не настав, йому, покищо, нічого робити.

— Начальник міл цієї Карайбог, — зазнайомлюється, ввійшовши, людина в шинелі, й козирає всім зразу.

Прізвище начальникаве застрягає перекладачеві в зубах.

Начальник вирішивши, що очевидно, старший тут патрон, підходить до його столу, сідає на край стільця й витирає хусткою подзьобаного віспою лоба.

— Я прийшов, — зрештою починає він, — просити вас не турбуватись. Вашу пропажу ми з-під землі викопали, а знайдемо.

Патрон чемно киває головою.

— Якщо ж не знайдемо, — ми згодні сплатити збитки.

Патрон киває ще чемніше.

— І ще, — продовжує Карайбіг, — ми дуже просимо не зчитати галасу.

Фройляйн Ірен знає — пропажа незначна. Вкрадений в момент приїзду чемодан належав їй. У ньому, окрім розшитої шовком подушки та деяких речей з жіночого туалету, нічого немає. Проте, в патрона вельми суворий і вельми чемний вираз обличчя,

— Я дуже зворушений вашою увагою, — підкреслює кожне слово патрон, — і в якостях довірених вам осіб сумніву не маю. Можу вас запевнити — ніякого галасу не буде. Покищо про випадок я повідомив лише консульство.

Віспини на чолі Карайбоговім червоніють од припливу крові. Він чемно вклоняється і йде з витягненим лицем. Баб'яче патронево обличчє тримить від стримуваного сміху.

— Знаменито... — бубнить Отто, — знаменито.

VIII

З вечєра Рудєнко завжди загадував собі прокинутись так, щоб до вранішнього гудка на п'ять уже вдягтись. Про це він думав навіть уві сні, але все ж на ранок гудок заставав його в постелі, начє гув він завчасу. І найгірше було те, що коли б він не прокинувся, — він кожного разу стрівався з очима сусіди по ліжкові: той випереджав його. Ось і тепер, ще не затих туркіт гудка, а сусіда, вже зовсім одягнений, перегортає книгу, що залишив Рудєнко на шафці.

— Енгельса читаєте, юначе? — в голосі сусіда Рудєнка постєрігає лєдвє помітні нотки іронії.

Рудєнко нашвидку натягує шахтєорки й дістає з-під ліжка чоботи. В одному чоботі немає онучі.

— Хто онучу взяв? — кричить Рудєнко. Громоподібний рєгіт піднімається йому у відповідь. Красти онучі в касарні — особливий спорт. Щолня хтонебудь іде на роботу без онуч. Обікрадений сьогодні вичікує слущного моменту, щоб відігратись на іншому завтра. Кілька секунд Рудєнко держить чобіт в руці, потім, лаючись натягує його на босу ногу.

— А оцю книжечку я почитував замололу, — бубонить сусіда над головою й косить очима з-за перегортуваних сторінок. Очі в нього круглі й біляві, начє срібні монети, тільки срібло здається Рудєнкові фалшивим.

— І дідка Гєгєля перегортав. О, Петя Петушков не дурєнь, як ви вважаєте. І Штірнера... Ви не знайомі з Штірнером?

— Не стрівав, — бурмоче Рудєнко, якому не до Штірнера. Чобіт, озутий на босу ногу на першому ж кроці здирає на нозі шкіру.

— О, звісно! На Курилівці Штірнер не жив. А про Канта чули?

— Ні! — з усієї сили гаркає Рудєнко. — Одчєпись ти з своїм Штірнером. Ти, мабуть, у мене онучу скантив?

Шкандибаючи, Рудєнко бредє до ідальні. В ідальні, немов на короткім бівуаку, снідають стоячи. Хтось бурчить, що картопля знов сира й учорашня. Васька Вовчок за звичкою насміхається з Козуба. Козуб сидить окремо в куточку, спиною до всіх, ріже ножєм тверду, як камінь, картоплю й пхає її в рот.

— Он рисак на цєробкооп не скаржиться, — рєгоче Вовчик, — його хоч ширицею годуй — жєрє свиня.

У Козуба широка м'ясиста спина й круглі плєчі, і він менш за все схожий на рисака. Він поквально їсть, і спина трясється, мов тісто. І весь Козуб із своїм білим і круглим, як сєлянська паляниця, лицєм здається Рудєнкові якимсь сирим, недотєпним.

Вовчик підкрадається до нього ззаду і швидким рухом насовує картуза до самого підборіддя.

— Одв'яжись! — кричить Козуб. — Уб'ю!

...Коли Козуб уперше вліз у шахту, з нього погано посміявся Васька Вовчок. Шахта зустрічає новака непривітно, новак завжди торопіє, попадаючи в глуху підземну темряву. Він інстинктивно тулиться до свого старшого напарника, сліпо покладається на його досвідченість, шукаючи в ній захисту від стрихіть і небезпек, що загрожують звідусюди. У першу упряжку Козуба послали гальмовим до Вовчка. В дальнім штрекові коногін відібрав у помічника лампу й повісив її на задній вагон.

— Завал! — несподівано грюкнув він по вагону грудкою вугілля. — Не отставай, уб'є! — крикнув Васька й стьобнув коня.

З-під вагонів сипались іскри, партія неслась, як скажена, Вовчик лихо свистів, а Козуб, спотикаючись і падаючи, в звирячій жаху біг слідком за вагоном. Увесь спітнілий і побитий, наляканий до півсмерти, він вибіг і впав на ближчі плити. Васька дістав догану, а Козубові меткі на прізвиська коногони дали прізвисько „Рисак“...

Руденкові здається, що Козуб колись таки виконає свою погрозу і що горе буде Васьці, як потрапить він у ведмежі обійми цього мовчазного, кремезного парубка.

Бригаду свою Руденко застає коло стовбура. Скворцов, бригадир, уже отримав наряд і очікує на чергу спускатися в шахту. Журба стоїть з закованим коміром, його, видно, холодить ранковий протяг.

— Попрощаємось із бабусею, — стріває Скворцов Руденка, — цілу нашу артіль переводять на нову. Ось Ягор Іванович нас учить.

— Не бійсь, навчу, — хрипить Журба крізь кашель. — Тебе вчити, — ти сам другого навчиш.

До бригади протискується Васька Вовчок. Він уже взяв, що бригаду Скворцова переводять на нову проходку.

— Візьмеш у бригаду? — роблено просить він Андрія.

— Ні, — сухо ріже Скворцов. — Спочатку пити перестань.

Широко розставивши ноги, Вовчок гойдає струнку фігуру, мне в руках пужално довгого коногонського батога, що спітає круту жилаву шию, й, граючи розбишацькими очима, ховає в перенісся уразливу посмішку.

— Розумний ти дуже, Андрію, гляди мозки звихнеш. Ти спочатку татка свого одучи, тоді за мене берись. Ех, ти, невдалий син свого батька. Татко в тебе — во! на великий палець, світовий дідок. Могорич, одним словом, і...

— Н-ну, ти... — Андрій нахилиється до Вовчка й той зразу вмовкає. Господар гусинівських вечорниць, Васька вславився лютою веселістю своєю, нищівною важкістю кулаків і нездоланою озвірілістю в бійках. Одначе, обурюючись на себе, він побоюється Скворцова. Дитячих років Скворцов бив його, й відтоді збереглася почуття остраху перед цим високим хмурым па-

рубком. Вовчок знав, що тільки в бійці, коли озвірівши, він не боявся нічого й нікого в світі, згорить це почуття, й він уперто шукав випадку звести рахунки, „завопив“ Андрія, але самого рішучого моменту, лаючи самого себе, відступав.

Останнього дня бригаді Скворцова випало працювати на дев'ятнадцятій ділянці. Старі, досвідчені вибийники тікали з дев'ятнадцятої, попрацювавши з тиждень. Тут шар, з незрозумілої примхи природи, круто вигинався вгору, з напівлежачого ставав сторчковим. Крихка покрівля, здавалося, хворіла на напади нев'язності. Вогкий ґрунт вередував, „плив“, як казали шахтарі, вимагав уважного кріплення, й роботу часто переривали завали. Зате вугілля було міцне і неподатне й за півгодини припуляло крицеві зубки обушків.

Дев'ятнадцята — найдальша ділянка старої шахти. Руденко плентається останній і клене того, хто украв у нього онучу. Грудочка вугілля, що вскочила в чобіт, немилосердно дере ногу.

Він перебувається, відстає й наздоганяє всіх якраз тоді, коли Ягор Іванович звичайним своїм жартом починає робітний день бригади. Жарт цей, на кшталт вранішньої молитви, повторюється щодня, але всім він подобається, його люблять, і бригада, стовпившись, дивиться як священодіє Журба. Козуб і той, піднявши лампу, дивиться Ягорові Івановичу в рот з дитячою усмішкою.

Ягор Іванович бере обушок у праву руку і, хитро зщулившись, стукає по шарові, наче перегукується з вугіллям.

— Здоров, вугільок, — запобігливо хрипить він тонким голосом і притуляється вухом до дзвінкого мінералу. Зморшкувате гостроносє лице його сповнене таким вичікуванням, що й справді здається — вугілля зараз відповість на привітання.

— Здоров, обушок! — раптом басить він сам собі у відповідь і грізно насуплює брови. — Дайош саженьок, — продовжує Журба бесіду в першій особі. — Спробуй... твою мати!.. раптом кричить він радісно й зачіпливо і, підвівшись на руках, спритно й швидко, зникає з штреку.

Це сигнал, і вибийники, сміючись, займають свої місця. Але, як і завжди, робота на новому місці ладиться погано. Татарин Гасан заявляє, що його уступ попередня зміна кинула незакріпленим, Скворцов перевіряє й водночас виявляє, що в запасі немає лісу на кріплення.

— Рубай, поки можна, — каже він Гасанові. — Там побачимо. Ну, й деньок!...

Руденко сидить у другому уступі, під ним у першому швидкими ударами дзюбає вугілля Скворцов. Скворцов працює як машина. Руденко прислухається, намагається рубати так само, але в нього нічого не виходить, і він рубає по-старому широкими замахами з перепочинком. Вгорі над Руденком сопє Козуб. Працюючи — рикає, ворочається, розмовляє сам до себе. Жадний на заробіток, він жадний і на роботу. Мандруючи з бригади в бригаду, він шукав такої, де б працювали до нестями

й зробляли багато. В бригаді він поступається тільки перед Скворцовим. З далекої болотяної батьківщини Козуб приніс невичерпаний запас сирі, нерозтраченої сили й усією вагою подібної на викорчований пень фігури навалюється на обушок. Вище над Козубом працює Гасан. І вже зовсім здалека чути глухий кашель Ягора Івановича, він працює з новачками — вчить їх.

— Вже не можна! — кричить Гасан. — Зараз прилізу.

— Лазити тут, князь! — бубонить Козуб.

— Князя нема. Єсть Гасан, товарищ, — ображено відповідає Гасан. Соромливий мов дівчина, татарин завжди тримається осторонь, дитячою усмішкою відповідає на жарти бригади, і тільки кличка „князь“ наливає його образою.

— Працювати не можна, товаришу Андрій, — бригадире — каже Гасан, — лісу нема, кріпити нічим, життя нема, убити може.

Слідком за Гасаном в уступ до Андрія ведмедем увалюється Козуб.

— Давай лісу, артільнику, — гуде він глухим, мов з-під землі голосом.

Разом з Козубом Скворцов вилазить у штрек. Він прислухається — чи не гонять лісу, потім безпорадно розводить руками й присідає навколішки.

— Що ж за робота така ударна? — починаючи сердитись, повторює Козуб. — Що ж це за робота — по шахті ходити лісу шукати. Діти ми чи що?

Один по одному з уступа стрибають вибійники. Останній виліз Журба.

— Працювати не можна, Андрюшо, — сумовито заявляє він. І, неначе потвержуючи його слова, в одному з уступів тріскається стояк. Кррак. Бригада лається.

— Не робота, а кагорга...

— Мов мавпи з колодою...

— Техніка треба сюди...

— Ударна називається, об землю б її вдарило...

— Хай простій платять...

Почувши за простій, Козуб, що досі мовчав, раптом замахується обушком і по саме очко влучає зубок у дубову лісину. По-бичачому вигнувши шию й витріщивши очі, він кричить несподівано тонко:

— До... матері... Народ дурити. Кидай к чорту роботу! На — гора, хлопці!

— На — гора!

Довгим ланцюгом тягнеться артіль по штреку. Руденко, наздогнавши Скворцова, бере його за руку.

— Схоже на страйк, Андрюшо...

— Який у бісового батька страйк? До плит дійдуть — охолонуть. А там лісу навалимо й назад. Тільки... стій, ти чуєш? Що це?

Звідкись із дзвоном і свистом доходить танковий мотив.

— Танцюють!—прогримів спереду Журбин голос. — Танцюють, сучі діти! Польку! „Ой — ру“!

— Танцюють! — в гнівному подиві закричав Козуб і кинувся вперед.

За поворотом на плитах танцювали. За плитами чмихав кінь, чорніли порожні вагонети, біліли кози, вантажені лісом, а на плитах веселилась гусинівська шпана. Вовчок заливався сол'єм, висвистуючи й вигукуючи, приятель його нерозлучний, вечорівник гусинівський, Микита Жихарьонко, вибивав чечотку.

— Танцюєте?! — хрипить Ягор Іванович. — Танцюєте, сучі діти, а люди — сиди через вас?!

Микитка Жихарьонко їзачиться мов півень і, раптом вигнувшись, б'є старого головою в живіт.

— Чого ти, мати самара, кричиш? Що ти загубив, лапоть старий?! — він пригинає голову до плеча, щоб повторити свій прийом, але одразу сам хитається, діставши доброго штовхана від Козуба.

— Гусинівських б'ють! — не своїм голосом загарлав Вовчок.

Бойовище заварювалось велике. Вовчок розмотував свого страшного батога, сплетеного з дротом, Микитка схопив дубового стояка — аршинку, замоталися обидва в руках лісогонів, темною стіною, розмахуючи обушками, напосідала артіль ударників. Але в цей момент сухий, спокійний голос вривався в осатанілу перед бійкою тишу.

— Що тут за галас? — на плитах між Козубом і Жихарьонком стоїть Воложан — директор Курилівської рудні. До нього кризь натовп протискується в широкім штайгєрськєм брилі чоловік, — в ньому Руденко впізнає нового інженера.

— Чорти директора принесли, — з глибоким жалем бурмоче Жихарьонко і зрозмаху кидає стояка у валку вагонет, що чорніла трохи оддалік.

Воложан простягає руку вперед, ловить Жихарьонка за комір, повертає лицем до квершлягу і легенько стукає коліном нижче спини.

— Щоб духу твого... чуєш?

Вовчок, стрівшись поглядом з його очима, подається назад.

— Ти знов? — тихо-тихо питає Воложан, і Васька, повернувшись по-вовчому цілим тулубом, іде слідом за Жихарьонком.

— Ну, беріть ліс і гайда на місця, після розберемо, — наказує Воложан.

Штовхнувши одну з кіз, Руденко бачить на ній живу істоту.

— Еге, та тут хтось відпочиває, — думає він і підносить лампу до лица людини, що спить там.

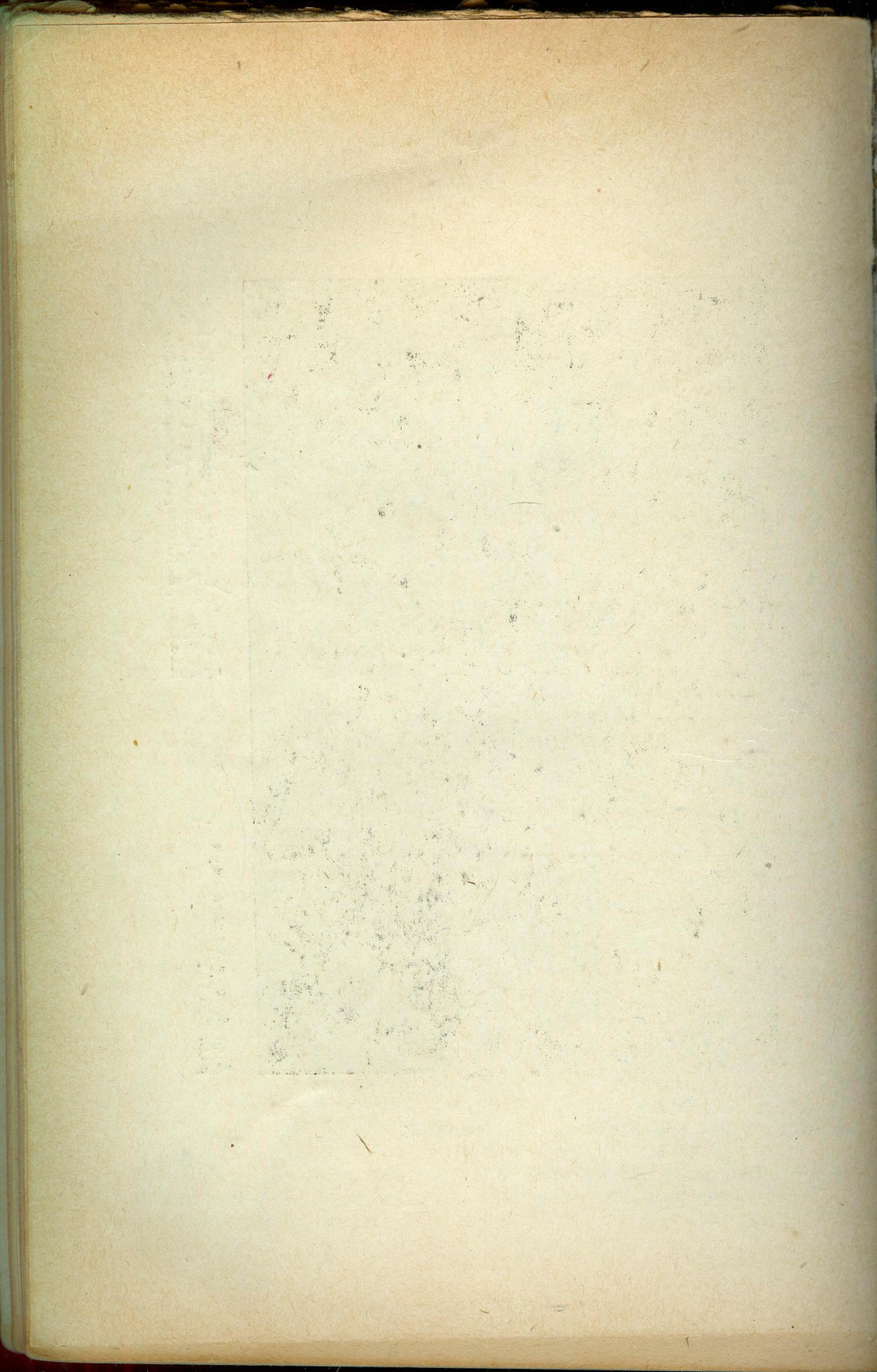
На козі бе турботно спить Петя Петушков, закривши світло від акумулятора полою піджака. Він спав тут з самого ранку й нічого не чув.

— А ти Штірнера читав?! — кричить йому у вухо Руденко, той підскакує й, протерши очі, хутко починає допомагати іншим вантажити стояки.

Другий поширений пленум
ради ВУСПП

Делегація болгарської секції ВУСПП. (з ліва
на право): А. Преславська (Главчева), Крум
Кюлявков, А. Кетков, П. Аджаров (стоїть)

З гамором і сміхом обговорюючи події сьогоднішнього ранку, бригада гонить вантажені лісом кози. Вона вертається назад, на свою дев'ятнадцяту діляницю, кінчати робітний день.

IX

Кожного ранку фройляйн Ірен гуляє в саду. Сад густий, запущений, здичавілий, але скільки краси в його в'яненні. Із зблідлих, ніби з воску дерев звільна й безперестанку сиплеться листя, жовті зигзаги доріжок ведуть до урвища, і, стоячи над ним, Ірен мрійно спостерегає, як кружляють у повітрі мінливі хороводі опалого листя. В безконечній осінній пісні річки стираються часи й простори, й здається фройляйн Ірен, що це не старий запущений руднянський сад, а заповідний гай в околицях Вартбург'у й десь за гущавиною дерев гудуть дзвони в замку, співає майстерзингер і дзвенить своєю чарівною лютнею. Спіймавши себе на такому нереальному, фройляйн регочеться, сполохуючи з гілля наїжених птахів.

Інколи, йдучи з дому, вона бере палітру й пензлі й намагається малювати пейзажі. Вечорами рудий Отто настроює приймача й частує її радіо-передачами з Берліну, Венеції, Будапешту.

Так минає кілька днів.

Потім їй набридає мріяти, їй набридають і фокстроти, і циганські скрипки й венеціанські опери; пейзажі не даються, палітру вона закидає, незакінчені малюнки вкриваються пилом; фройляйн Ірен починає нудьгувати.

З вікон своєї кімнати вона споглядає посьолок, її тягне подивитись на тих, хто живе в ньому. В ньому живуть більшовики. Ну, так що ж? Фройляйн Ірен хоче познайомитись із більшовиками.

Більшовики! Це слово знайоме фройляйн Ірен давно, від самого малку.

... Такий самий вересневий день, тільки тьмянний, без сонця. Низькі хмари чіпляються за завмерлі димарі, вони пливуть над Ессеном в напрямі до Дортмунду, вони все густішають і, здається, хотять оповити весь Рур, наче хворого в мокрі сирі простирадла. В маленькому будинкові в самім центрі Ессену не може знайти собі місця втомлена без сну людина. Це — батько. Він блукає з кімнати в кімнату, й Ірен, підліток у коротенькій спідничці, ні на крок не відступає від нього.

— Прокляті злодюги, вони заслуговують на більшовізм! — лається батько, дивлячись у вікно.

Ірен вилазить на лутку й притуляє чоло до вогкого скла.

Погано вибрукованою вулицею довгим грюкотливим ланцюгом тягнуться ваговози. В їхніх ґратчастих кузовах безформними купами грюкотять частини машин.

— Дивись, Ірен, — нервово сміючися, каже батько. — Вони хотять виїняти серце з Руру. Їм мало наших нещасть. Вони грабують машини. Варвари...

З рушницями за плечима про обидва боки вулиці дивно, мов автомати, крокують люди в широких штанях і круглих шапочках. З поглядом, скерованим в одну точку, вони йдуть наче загіпнотизовані або заведені однією пружиною. І обличчя в них дивні, попелясто-чорні, Ірен уперше бачить такі. В мутній сірості дня ясні білки очей відсвічують синню. Це — сенегальські стрільці. Добра Франція окупує Рур за допомогою приймаків, шкодуючи чи не довіряючи своїм кривним дітям.

Групу обірваних робітників ведуть через майдан, і з трьох рогів за них чіпляються порожні очі кулеметів. Дула плавко повертаються, ніби нюхають повітря, і не відриваються од робітників, поки ті не щезають за виступами будинків.

— Їх ведуть працювати... страйкарів... — кидається батько й погрожує кулаком сенегальським стрільцем. — Страйк - то забава. Вона їх не переконає. Більшовізм — ото єдине... Вони за-слюговують на більшовізм...

Слово „більшовізм“ звучить у батькових вустах погрозово й лякає Ірен. Щось страшне, на взір єгипетської карі або дня страшного суду, криється за ним...

Часи окупації запам'яталися надовго. Дитячі уявлення міцно осіли в пам'яті. І потім, коли доводилося чути слово більшовізм — перед очима випливали кулемети на рогах вулиць, що нюхали довколишнє короткими тупоносими дулами.

Університетських років з більшовізмом, як здавалось Ірен, довелося зазнайомитися ближче під час великого страйку трамвайних робітників. Відкинувши корпоративні сперечання, університетська молодь самовіддано виручала місто. Бурші, фукси, брандфукси, красфукси йшли в трамвайні парки, мов на свято в строкатих шапочках своїх корпоративів. Там їх нашвидку навчали на вільників, вагоноводців, кондукторів. Фройляйн Ірен довірили шкіряну торбу й доручили справляти платню з пасажирів. Її вагон вів корпорант-хемік із старшого курсу. Було весело й страшно. На одній із вулиць вагон спинився. Ірен побачила хмурий натовп; перетявши дорогу трамваєві, натовп мовчки не рухався, і Ірен здавалось, що в натовпу одна величезна голова з лицем нахмуреним і грізним. Вагон застряг. На посвисти полицаїв з'явилися озброєні мотоциклісти й кілька панцерників. Неуявний гамір знявся на вулиці, пасажири присідали й падали від страху. Натовп бісвся.

Потім у залі університету була вечірка, мер роздавав подарунки студентам і дякував їм за те, що вони врятували місто від більшовицької небезпеки.

Перед від'їздом в університеті палко дискутувались відомі листи Ерве, відповіді Гітлера, Зельдта, капітана Ергардта. Безперечне в них — листах і відповідях — було одне — Європа важко хвора, її трусять льодові вітри з більшовицьких рівнин Союзу.

Європа в пропасти, льодові вітри, кулеметні дула на рогах домів — таким уставав перед Ірен страшний, тасмичний світ більшовізму. І цей світ — отут, за вікном, він, як і все незро-

зуміле й невідоме, притягує до себе уяву, кличе, вимагає вичити небезпеки, що криються в ньому...

Фройляйн Ірен вичікує слушного моменту. Його не легко діждатись. Зовні вельми гречні інженери фірми насправді чи малі мугирі у відносинах з нею, єдиною жінкою маленького європейського куточка. Вони завжди зайняті. З ранку сидять над синіми гірогліфами рисунків, потім ідуть на прохідку й вертаються пізно ввечері. Десять дістали більярд і клацають до півночі. І, здається, п'ють руську горілку.

Якось заглянувши до порожньої контори, фройляйн Ірен бачить: єдиний, хто в ній є, — свердловий майстер Тосман. Постерігши Ірен, він стрибнув з лутки, де звичайно стирчав цілими днями — йому покищо нічого було робити — пішов їй назустріч і подав розпечатаного коверта.

— Б'юся об заклад, це не сподобається патронові.

У Тосмана — рухлива голова, вкрита волоссям непевного, туманного кольору. Воно коротке й рідке і стовбурчиться як у тифозного хворого. Голене обличчя — трикутником, тонкі губи — безкрівні, над ними, наче вкручений шворень — круглий, приплескуватий ніс.

— Хтось залишився в дурнях, — продовжує він. — Ладний іти на парі, в дурнях хтось на нашім боці.

Ірен повертає листа, не прочитавши.

— Ат, чорт! — б'є він себе по лобі, — цієї мови ви не знаєте. Це — українська. — У Тосмана крихітний старечий лоб і довжелезні руки з широкими мов лопати долонями, з короткими кривими пальцями.

— А ви знаєте?

— О, Тосман усе знає, — хитро шулить очі свердловий майстер. І додає серйозно: — Тут я три роки перед війною жив. На заводі працював.

Тосман пояснює, що в коверті — офіційний лист начальника міліції. Він просить власника речей прибути — чемодан знайшли. Виявляється, чемодана ніхто не крав, його просто загубили дорогою від вокзалу.

— Ви розумієте, фройляйн, яка неприємність патронові?

Ірен хитає головою, вона не розуміє.

— Ну, як же? Стільки галасу з-за, пробачте, дрібнички. Лист до консульства, порушення принципів, фірть — виїдене яйце!

Ірен не обходять тонкощі дипломатії пана патрона. Її більше цікавить чемодан. Вона дивиться на годинника. Тонкий механізм у платиновій оболонці показує три. Тосман здогадується, про що хоче просити його фройляйн Ірен.

— Я можу вас провести, — з готовістю пропонує він, — мені абсолютно нема чого робити.

Путь від білого дому до селища веде через дерев'яний місток з обломаними поручнями. По обидва боки дороги, що простяглася від нього, безладною купою, мов коробки з-під сірників, висипані з мішка, збилися шахтарські будиночки. Вулиця живе

своїм життям. На лавках з соняшного боку палять і базікають дідки, вони насолоджуються з останніх теплих днів. Коло водорозбірної колонки судять кумоньки. Одна з підіткнутою спідницею, виблискуючи голими литками, розказує щось; слухаючи її, сусідки за животи беруться зо сміху. По стовпах повз будиночки група робітників тягне електролінію. Картина здається знайомою Ірен: такі самі вулиці з будиночками, дідками й кумоньками вона не раз бачила в околицях Ессену.

— О, гоп! — раптом спинається Тосман. — Зверніть увагу, фройляйн, це дівчина!

Високо в повітрі на стовпі працює дівчина. Коротка руда кожущанка туго підперезана поясом, високі чоботи взуті в залізні скоби. Упевнено відкинувшись, вона нагвинчує білі ізолятори на залізні плянки. Вітер односить коротке каштанове волосся, полоще спідницю, неначе хоче одірвати дівчину від стовпа й кинути вниз. Скинувши на землю струмент, вона помалу сповзає вниз. Тосман розглядає дівчину з неприхованим подивом. Може він пригадав зараз натовп безробітних електриків там, дома, в Німеччині. Що б сказали вони, побачивши оцю дівчину на стовпі?

— Слухайте, дитино моя, — каже свердловий майстер дівчині в кожущанці. — Що ж ваші мужчини роблять, коли вас вони примусили лазити по стовпах. І що змусило вас працювати?

Дівчина здивовано дивиться на Тосмана, тоді всміхається.

— У нас роботи вистачає всім. І нікого в нас не примушують, я сама обрала. А без роботи як же? Хто не працює, знаєте, не їсть. Я електрик другої руки, — поквапом повідомляє вона, збираючи розкиданий круг стовпа струмент. — Скоро переведуть у шостий розряд. Готуюсь до ВИШ'у й буду інженером. А ви хто?

Очі в дівчини великі сірі, Ірен деє уже бачила їх. І, раптом пригадавши, просить майстра:

— Спитайте, як її звуть?

— Гей, ти, ударнице! — кричать дівчині від другого стовпа. — Балачки розводити? Повертайся!

— Як вас звуть? — затримує її Тосман.

— А вам навіщо? А втім — Глашек... Скворцова на прізвище!.. — кричить вона вже на бігу. — Сьогодні ввечері збори в клубі, приходьте — там і познайомимось...

З-за рогу назустріч чужоземцям ідуть чорні, вкриті вугляним порошком, робітники. Вони вклоняються Ірен як знайомій. Один верткий, з малп'ячим лицем пускає дотеп на адресу Ірен і заливчасто регочеться.

— Ото всі вони такі, — повчально каже Тосман, уже позбувшись тієї зніяковілості, що її спричинила зустріч із дівчиною на стовпі, — як діти. Я уже добре знаю руських робітників. Їм бракує дозрілості.

Перед будинком міліції стоїть великий ваговіз. У кузов доверху набилась дівтора, вони розхитують машину й гарляють якоїсь пісні.

Фройляйн Ірен цікавить, що вони співають.

— Вони збираються ламати нам кістки,— сміючись, відповідає Тосман.

Ірен сміється теж. Дуже вже чудні вони, а надто найменший—він стиснув кулачки й зосереджено диригує неладним хором.

... Наломавм ему кості.

Високий міліціонер непомітно підкрадається до машини, й раптом оглушно реве сигнальний ріжок. Зграєю сполоханих горобців дівтора розсипається в різні боки, міліціонер вдоволено сміється й хутко відступає на ганок, бачачи, що карапузи збираються атакувати його.

— По домівках, чвара!— грізно кричить він.— По домівках рибу в постелях ловити. Ніч на дворі!

Ніч настає зразу, обкутавши селище зоряним своїм укриттям.

Карайбіг стріває чужоземців з невдало втаємним удоволенням. Рабе лице його відсвічує приємною посмішкою.

— Я ж казав вашому хазяїнові... — показує він на чемодан і делікатно одвертається, коли Ірен піднімає покришку.

Речі всі на місці. Тосман хоче взяти чемодан, але Карайбіг спинає його.

— Не турбуйтеся, — натискує він кнопку на столі, — за п'ять хвилин він буде у вас у домі. Ви тільки розпишіться ось отут.

Карайбіг проводить гостей на ганок.

— Ви цією вулицею йшли? — питає він, побачивши, що Тосман повернув праворуч від будинку міліції. — Вам же ближче ось сюди. Пройдіть повз клюб, потім через сад, і ви вдома.

Тосман запитливо дивиться на фройляйн. Вона звертає туди, куди показав Карайбіг. Тосман покійно йде за нею.

І В А Н К А Л Я Н Н И К

ВІД Путилівця і до „Аврори“
розкотився молодий
навал,
і несла до Фінського, — за
город

звістку божевільную Нева.
Лютістю одвертою шпурляло
в бога,
в дошку.
Крізь вогонь і пил
це тебе —
дитину з Арсеналу —